

---

achttiende eeuw opgericht met het nuttige en aangename expliciet in hun naam, gaandeweg verdween echter de nadruk op de nuttigheid. Mijn indruk is dat omstreeks 1830 de leesgezelschappen zich nog altijd in een immense populariteit mochten verheugen, maar dat inmiddels het ontspannende element het gewonnen had van het utilitair-didactische. Zolang boeken en tijdschriften duur waren – en dat zou de hele negentiende eeuw het geval zijn – bleef het aantrekkelijk om met een aantal mensen gezamenlijk lectuur te kopen en de boeken en tijdschriften onderling te laten circuleren. Meestal werden de boeken en tijdschriften aan het eind van het jaar verkocht onder de deelnemers. Lokaal in hun oriëntatie waren ook deftige herengezelschappen, die de gelegenheid tot beschaafd debat en vertier boden. Omstreeks 1830 had elke stad van enige omvang wel zo'n herensociëteit.

Deze deftige burgerlijke verenigingen hadden gemeenschappelijke kenmerken. Ze waren naar binnen gericht, in de zin dat hun activiteiten zich richtten op de eigen leden. Dat wil niet zeggen dat de buitenwereld verdween achter de velours gordijnen, want uiteraard zullen veel van deze deftige clubs een belangrijke manier zijn geweest om aan de weet te komen wat er speelde op de beurs of om de laatste nieuwtjes te horen op het vlak van de (lokale) politiek. Sociabiliteit was een zeer belangrijk, zij het een niet altijd expliciet verwoord element in de reglementen. Theoretisch waren deze verenigingen bovendien vaak egalitair, iedereen mocht erbij, maar in de praktijk waren ze tamelijk exclusief het domein van welgestelde, mannelijke burgers. Het lijkt erop dat de participatie van vrouwen in de dicht- en leesgezelschappen en een enkel kunstzinnig genootschap, sowieso al gering, sedert het einde van de achttiende eeuw alleen maar verminderde. Daarnaast werd voorkomen dat mannen van een lagere sociale komaf lid werden door de vaak pittige lidmaatschapsgelden, die in combinatie met een ballotageprocedure waarborgden dat men onder ons bleef. Er bleven natuurlijk scheidslijnen bestaan binnen de deftige burgerij zelf, vooral die naar religieuze en politieke overtuiging en die naar economische activiteit. Het lijkt erop dat de verenigingen juist deze scheidslijnen trachtten te overbruggen, althans tot aan de laatste decennia van de negentiende eeuw. Opvallend is bijvoorbeeld dat de reglementen vaak politieke of religieuze debatten expliciet verboden, wat niet wil zeggen dat die niet gevoerd werden. Verder is uit de benamingen van zowel de leesgezelschappen als de herensociëteiten af te leiden dat men op zijn minst eenheid nastreefde, het wemelt van naam namen als Harmonie, Vereeniging, Concordia en Amicitia.

Het tweede en derde type vereniging dat omstreeks 1830 bestond, gericht op volksverheffing respectievelijk als zelfhulpgroep